

EDMOND MALAJ

Instituti i Historisë / Akademia e Shkencave e Shqipërisë

edmond.malaj@asa.edu.al

**RRETHANAT POLITIKO-SHOQËRORE TË SHPËRNGULJES
SË SHQIPTARËVE NË ZARË DHE KRIJIMI I KOLONISË SË
BORGO ERIZZO-S****Abstrakt:**

Në këtë artikull do të përqendrohemi kryesisht në historinë e krijimit të kolonisë shqiptare të Borgo Ericos (Borgo Erizzo) në Zarë, të cilën e kemi shpjeguar në dy tema bosht. Pavarësisht se në literaturën e huaj, sidomos në atë në gjuhën kroate, por edhe në gjuhët italiane e gjermane, tashmë ka të dhëna për komunitetin e arbëreshëve të Zarës, në literaturën historike është shkruar pothuajse shumë pak për ta dhe ky artikull synon ta mbulojë këtë boshllëk.

Së pari, trajtohen rrethanat politiko-shoqërore por edhe ekonomike që ekzistonin në Shqipëri gjatë periudhës së shpërnguljes së shqiptarëve në Zarë të Kroacisë. Në qendër të vëmendjes do të jenë pikërisht krahinat nga e kishin origjinën arbëreshët e Zarës, pra famullitë e Shestanit dhe të Briskut dhe famullitë e dioqezës së Shkodrës. Tematika e dytë ka të bëjë me ikjen e atyre grupeve të shqiptarëve, të cilët më vonë krijuan kolonitë e arbëreshëve të Zarës.

Në artikull do të bëhet fjalë për valët e ndryshme të këtyre refugjatëve, fatet e tyre të mëtejshme dhe mundësisht të dhëna mbi familjet dhe zakonet e tyre. Argjipeshkëvi i Zarës në atë kohë ishte Vinçens Zmajeviq i cili pati një meritë të madhe në vendosjen e shqiptarëve në Zarë, por në lidhje me ndikimin dhe aktivitetin që zhvilloi Zmajeviq në procesin e kësaj shpërnguljeje, në pritjen dhe në sistemimin e këtyre shqiptarëve në Kroaci, do të flitet në një artikull tjetër që është tashmë në proces përgatitjeje. Artikulli bazohet qoftë në literaturë historike, qoftë në dokumente arkivore të gjetura në Arkivin Shtetëror të Zadarit dhe citimi i këtyre dokumenteve është bërë sipas rregullores zyrtare që ka ky arkiv.

Fjalë kyçe:

Arbanasi, Borgo Erizzo, Zarë, Zemoniko (Zemonico), Nikolo Erizzo, Shkodër, Krajë, Shestan, Brisku, Perandoria Osmane, Albania Veneta, Vinçens Zmajeviq.

Rrethanat politiko-shoqërore, por edhe ekonomike

Gjendja e shqiptarëve në fund të shek. XVII dhe në fillim të shek. XVIII ishte shumë e vështirë. Brenda Perandorisë Osmane ata jetonin në dy pashallëqe të mëdha. Kjo periudhë është shumë komplekse, e ngatërruar dhe e mbushur me ngjarje të shumta qoftë në rrafshin gjeopolitik, qoftë në atë historik të popujve të Gadishullit Ballkanik. Burimet dokumentare zbërthejnë sfondin e një drame të dhimbshme, e cila vazhdonte të luhej edhe në territoret shqiptare, që ishte pikëtakimi i interesave të fuqive të kohës, Perandorisë Osmane në njërën anë, dhe në anën tjetër të fuqive perëndimore, si: Austro-Hungaria, Selia e Shenjtë, Venediku të mbështetura edhe nga Rusia. Janë të njohura ngjarjet e viteve '80 dhe '90 të shek. XVII gjatë të cilave Perandoria Osmane, duke filluar nga viti 1683 e deri në vitin 1699 mori goditje sidomos nga forcat austriake edhe nga forcat venedikase,¹ më tej disfatat dhe sëmundjet vdekjeprurëse të kohës, të cilat ndikuan në mënyrë të ndjeshme në strukturën etnike të disa viseve shqiptare,² nga ku ndodhën shpërngulje masive për në territore më të sigurta.

Nga dokumentet e kohës si dhe nga dokumentet e mëvonshme, theksohet se respekti për fenë dhe shtypja ekonomike janë shkaqet kryesore, të cilat shkaktuan mërgatën e shqiptarëve. Tani, për sa u përket famullive të dioqezës së Shkodrës gjendja ishte akoma edhe më e rëndë. Për shembull, nëse do t'i referohemi relacionit të Zmajeviqit famullia e Briskut dhe e Shestanit po kalonin në fillim të shek. XVIII një gjendje të rëndë ekonomike. Sipas Zmajeviqit, 11 fshatrat e kësaj famullie ishin të zhytura në varfëri abosulte, por njëkohësisht trazoheshin edhe nga turqit.³ Zmajeviq vëren në këto krahina fenomenin e apostazisë dhe të laramanizmit. Për shkak të gjendjes shumë të keqe ekonomike dhe si rrjedhojë e pagesave të taksës së haraçit tri fshatra të kësaj famullie,

¹ *Dokumente të shekujve XVI-XVII për historinë e Shqipërisë*, vëll. IV (1675-1699), përgatitur nga Injac Zamputi dhe Selami Pulaha (Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë 1990), 4.

² Në lidhje me sëmundjen e murtajës, sidomos në Ballkanin Perëndimor por edhe më tej, shih: Slaven Bertoš, "La peste in Istria nel medioevo e nel Eta Moderna (Il contesto Europeo delle epidemie)", në *Atti*, Vol. XXXVII (2007): 121-159.

³ Peter Bartl / Injac Zamputti, *Vincenzo Zmajevich, Relacion i gjendjes së Shqipërisë e Serbisë / Relazione dello stato d'Albania e Serbia (1702-1703)*, Albert Ramaj (ed.) (Prishtinë/St. Gallen: Faik Konica/ Albanisches Institut, 2022), 41. (Më tej cituar: Zmajevich, *Relacion*, f.).

Teliqi, Livari dhe Brisku rrezikoheshin të ktheheshin në fenë islame. Përveç gjendjes së mjeruar të banorëve, Zmajeviq konstaton edhe një gjendje të rënduar të kishave, të cilat kishin nevojë për riparime dhe për plotësim pajisjesh.

Gjatë kësaj periudhe pati persekutime edhe punë angarie të ushtruara ndaj popullsisë *raja*, të cilat arritën kulmin në fund të shek. XVIII.⁴ Edhe pse dioqeza e Shkodrës kishte një pasuri natyrore të madhe me një liqen, ndër më të mëdhenjtë në Europë që kishte për çdo muaj peshkun e vet,⁵ me lumenj e ujëra të bollshme dhe me fusha të shumta, gjendja ekonomike sidomos e popullsisë katolike ishte shumë e mjerë. Për sa i përket qytetit të Shkodrës, Zmajeviq jep të dhëna rreth madhësisë së këtij qyteti, dikur në lashtësi shumë më i madh porse tanimë i tkurrur, i përbërë vetëm nga Kështjella mbi një mal të paarrtshëm dhe nga një varosh poshtë saj i përbërë nga 500 shtëpi.⁶ Zmajeviq shkruante se besimtarët e krishterë vuanin shumë pasi Shkodra tashmë ishte selia e pashait më të lartë turk, i cili ishte kryetar i gjithë Shqipërisë.⁷ Në relacion theksohet edhe gjendja e rënduar ekonomike e kishave, ngaqë ato ishin zhveshur krejtësisht nga pasuritë e patundshme që kishin pasur para pushtimit osman dhe një fenomen tjetër që relatori vë re është edhe grabitja e vazhdueshme e të ardhurave që u bëhet këtyre kishave dhe klerikëve nga jo-të krishterët.

Dioqeza e Shkodrës në atë kohë nuk kishte as katedrale, as banesë për ipeshkvin dhe madje as titullar, sepse titullari i fundit imzot Negri qe varur nga turqit më 2 shkurt 1698.⁸ Edhe nëpër famullitë e Shkodrës, për sa i përket shërbimit kishtar, Zmajeviq vëren të meta të shumta, si rrjedhim i mosfunksionimit si duhet, dhe ashtu si në famullitë e Krajës dhe të Shestanit, relatori vëren raste të apostazisë, të kriptokrishterimit apo të konkubinaitit. Kjo ishte pak a shumë gjendja qoftë brenda dioqezës së Shkodrës në përgjithësi, qoftë nëpër disa fshatra të Krajës, pra në

⁴ Tulio Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo presso Zara*. Cenni Storici. Raccolti dai documenti dell' I. R. Archivio Luogotenenziale (Dubrovnik: Tiskarница Joza Flori, 1883), 11.

⁵ Zmajevich, *Relacion*, 43.

⁶ *Po aty*.

⁷ Një ndër pashallarët e Shkodrës që ka pasur shumë influencë dhe është quajtur edhe "Pasha i Shqipërisë" ka qenë edhe Sulejman Pasha, i cili ishte pinjoll i familjes së Bushatllinjve. Ky pasha pësoi një humbje të rëndë nga kryengritësit malësorë të krahinave të Kuçit dhe të Palabardhit (Bjellopavliqit). *Dokumente të shekujve XVI-XVII*, vëll. IV (1675-1699), nr. 47.

⁸ Zmajevich, *Relacion*, 43.

famullitë e Shestanit dhe të Briskut, nga ku u larguan më vonë një numër i konsiderueshëm shqiptarësh në drejtim të Kroacisë, në territore që në atë kohë ishin ende nën zotërimin e Republikës së Venedikut.

Një shkak tjetër është edhe lufta turko-persiane e viteve 1722-1736 (e njohur ndryshe edhe me emrin *lufta osmano-safavide* e viteve 1722-1736), për të cilën Turqia kërkonte shumë ushtarë për nevojat e veta.⁹ Kjo luftë përpiu shumë njerëz, të cilët merreshin me dhunë për shërbimin ushtarak, jo vetëm nëpër trojet shqiptare por edhe nëpër treva të tjera të Ballkanit. Kështu, në vitin 1725, pashai i Shkodrës, Arslani mori urdhrin nga Porta e Lartë që të mblidhte ushtrinë e të nisej për në Persi. Po që se ndonjë pasha nuk i bindej këtij urdhri, atij do t'i pritej koka.¹⁰ Ishin pikërisht këto probleme dhe kjo frikë që i bëri shqiptarët katolikë të Krajës por edhe të Kosovës të largoheshin nga vendlindja e tyre dhe të vendoseshin në vende të huaja. Dokumentet e Kotorrit të vitit 1726 shënojnë për këtë kohë shpërnguljen më të madhe të shqiptarëve katolikë të Kosovës për në Mbretërinë e Hungarisë. Numri i tyre shkonte deri në 1 800 familje.¹¹

Përveç kësaj, po në atë kohë kishte shpërthyer murtaja në shumë vende të Ballkanit. Këto shkaqe nxitën shqiptarët e Veriut t'i lëshonin trojet e tyre të pushtuara nga turqit. Kjo situatë e vështirë bëri që shumë familje shqiptare të shpërnguleshin drejt Zarës (Zadari i sotëm në Kroaci) në vitet 1726-1733. Gjatë kësaj kohe, argjipeshkvi i Zarës ishte imzot Vinçens Zmajeviq i sipërpërmendur, i cili u kishte shërbyer shqiptarëve si argjipeshkëv i Tivarit gjatë periudhës 1701-1713, dhe që i njihte shumë mirë problemikat e tyre.

Disa të dhëna rreth shpërnguljes së shqiptarëve në Istria

Para së gjithash, duhet të thuhet se Republika e Venedikut i kushtonte shumë rëndësi çështjes që të dukej si forcë çliruese për popullsitë e krishtera që gjendeshin nën sundimin turk dhe kjo del në pah edhe nga fakti se ajo pranonte në territoret e saj herë pas here elementë që emigronin ose arratiseshin nga territore të cilat ishin nën sundimin osman. Së dyti, për shek. XVIII duhet të përmendet këtu edhe marrëdhënia miqësore ndërmjet Republikës së Venedikut me nënshtetasit

⁹ Evaristo Coli, *Kallmeti. Fakte dhe gojëdhëna* (Tiranë: Botime Albania, 2014), 141.

¹⁰ Nikë Ukgjini, *Kisha Katolike në trevat shqiptare (Nga shek. XI deri më sot)* (Tiranë: Qendra Botuese Shoqata e Jezuitëve, 2016), 147.

¹¹ *Po aty.*

e Perandorisë Osmane që ishin nga Bosnja e Hercegovina, e sidomos nga Shqipëria. Shqiptarët për Republikën e Venedikut ishin me rëndësi të veçantë, ngaqë ishin të besimit katolik.¹²

Ardhja e shqiptarëve në bregdetin verilindor të Adriatikut fillon edhe më përpara shek. XVIII. Këtu mund të përmendim rastin e kapitenit shqiptar Nikolò Çeklina (Nicolò Cechlina), i cili planifikoi që të drejtonte për në Istria rreth 50 familje shqiptare dhe të tjera (termi për këtë komunitet duhet të ketë qenë *albanezë**), për të cilët kishte gjetur edhe një lokalitet rreth 12 km në afërsi të Fontane-s.¹³ Për këtë komunitet, i cili, me sa dukej, përbëhej kryesisht nga shqiptarë, kapiten Cechlina kërkoi nga Antonio Zen qeveritari venedikas i “Dalmacisë dhe i Albanisë” gjatë periudhës 1655-1656, të drejta dhe liri të ngjashme që gëzonin edhe banorët e Zhupës¹⁴ ndërmjet Kotorrit dhe Budvës, të cilët vetëqeve-riseshin dhe vetorganizoheshin nga e drejta e tyre zakonore.¹⁵ Ai kërkoi për komunitetin liri për besimin dhe mënyrën e jetesës në ritin e tyre greko-ortodoks dhe të kishin mundësi që të merrnin një ose më shumë priftërinj të ritit të tyre,¹⁶ ndihmë materiale për ndërtimin e një kisha, a vendi të shenjtë dhe për ndërtimin e shtëpive; si dhe ndihmë në vegla bujqësore me qëllim që të fillonin të kishin fryte e të ardhura nga puna e tyre.¹⁷ Disa kërkesa të tjera me rëndësi për këtë komunitet ishin që

¹² Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 11.

* Termi administrativ “Albania Veneta” para pushtimit turk përfshinte territoret nga Perasti e Kotorri e shkonte deri në Durrës.

¹³ *Hrvatski Državni Arhiv u Zadru*, Fondi nr. 1 (më tej: HR-DAZD-1). Proveditori Generali. Nr. 20: Giovanni Antonio Zen (1655-1656). Vol. II, Karta 122; shih edhe: Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 12; Ludwig Thallòczy, “Die albanische Diaspora”, në *Illyrisch-Albanische Forschungen*, Unter Mitwirkung von Professor Dr. Konstantin Jireček [und andere], Zusammengestellt von Dr. Ludwig von Thallòczy. I. Band. Mit einer Landkarte (München/Leipzig: Duncker und Humblot, 1916), 323.

¹⁴ HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 20: Giovanni Antonio Zen (1655-1656). Vol. II, Karta 122: “*Che possino goder l’istesso Privilegio, che godono li paesani della provintia di Zuppa*”.

¹⁵ HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 20: Giovanni Antonio Zen (1655-1656). Vol. II, Karta 122: “*Che sia dati il solito aggiunto, che sol essere dato à quali novi habitanti che vengono dalli lontan paesi alla devot.^{ne} di Sua Ser.^{ta}*”.

¹⁶ HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 20: Giovanni Antonio Zen (1655-1656). Vol. II, Karta 122: “*Che possino liberamente vivere nel loro rito, essendo della lege greca. .. Che possino condur uno o più Sacerdoti del suo rito alli quali sia dal Pub. provisto di un loco sacro*”.

¹⁷ HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 20: Giovanni Antonio Zen (1655-1656). Vol. II, Karta 122: “*Che li sia dato aggiunto così di legname come di feram, to di poter fabricar le loro habitations....Che incominciarano haver il frutto delle loro intrade*”.

të mos komandoheshin nga të huajt, përveçse nga i sipërpërmenduri Nikolo, të mos çoheshin nëpër galera lufte dhe të rrinin të gjithë të bashkuar.¹⁸

Në lidhje me këtë komunitet, Talloci është i mendimit se mund të kenë qenë dalmatinë serbë, ngaqë ishin të fesë ortodokse dhe kanë jetuar edhe më vonë në një fshat të quajtur Peroi (shq. *përroi*, *përrua*), në afërsi të Polas së Istrias.¹⁹ Po në gadishullin e Polas, në qytetin e Parenzos (sot Poreč) qe vendosur edhe një komunitet shqiptar, i cili e ruajti gjuhën shqipe deri në fillim të shek. XIX. Për këtë komunitet na flet edhe një dokument i datës 27 tetor 1674, i cili përmend toka të vëna në dispozicion të këtij komuniteti por nuk jep as emra, as detaje të tjera.²⁰

Shpërngulja e shqiptarëve në Zarë

Në gjysmën e parë të shek. XVIII disa qindra familje nga zona mbi Liqenin e Shkodrës emigruan në tri valë të njëpasnjëshme në pjesën lindore të gadishullit të Zarës. Ky emigracion filloi në gjysmën e parë të shek. XVIII dhe u përmyll në gjysmën e dytë të po të njëjtit shekull.²¹ Në vitin 1700, Porta e Lartë kishte angazhuar pashanë e Pejës Hodaverdi Muhamedbegolli që bashkë me ushtrinë të depërtonte nëpërmjet Ulqinit dhe Tivarit me qëllim që të nënshtronte Malësinë e Madhe dhe me këtë rast ata sulmuan edhe malësorët e Kelmendit, të cilët bënë një rezistencë

¹⁸ HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 20: Giovanni Antonio Zen (1655-1656). Vol. II, Karta 122: “*Che non possino esser agravati di armar Galere. Che non possino esser comandanti, se non da quelli Rapresentanti, et sopra intendenti Publichi, et dall’ istesso Cap.º Nicolò sud.o, et da persone private, et inparticular, che possino star uniti in do loco da loro riconosciuto et non sbandati*”.

¹⁹ Thallöczy, “Die albanische Diaspora”, 323. Këta të ashtuquajtur shqiptarë (Albaner), të cilët sipas Tallocit janë bokezë malezë të kishës ortodokse, u vendosën në ato krahina gjatë periudhës 1645-1647 dhe i përkisnin kolonisë morlake-malazeze, shih: po aty, 324; shih edhe te Bernardo Schiavuzzi, “Cenni Storici sulla Etnografia dell’Istria”, në *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, Vol. XX (1-2) 21 (1904), 79, 87-88.

²⁰ HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 37: Pietro Civran (1673-1775). Vol. II, Karta 813: “*Circa le famiglie approdate dall Albania per trasferisrri alla Cultura dei tTerreni de Particolari in Parenzo, sarà proprio l’informazione del modo che han tenuto inlevarsi dilà dà chi persuade alla partenza, e le cause per arrivarcelo, ben convenendo in silimile materia, camminare con li riguardi e risserve dovute. Per non prestare à Turchi pretesti d’indolenze di servirsi i loro sudditi . Venezia 27. Ott. 1674*”.

²¹ Thallöczy, “Die albanische Diaspora”, 323.

të madhe.²² Megjithatë, sundimi osman ia doli që të dëbonte nga zona rreth 274 familje të cilat u vendosën në Peshter e në Rugovë.²³ Rreth gjendjes së tyre në Peshter, shkruan disa vjet më vonë edhe argjipeshkvi asokohe i Tivarit, Vinçens Zmajeviq, dhe më 2 shkurt 1705 ai i lutet Kongregacionit për ndihmë financiare për misionet e atyshme.²⁴ Rreth komunitetit të Peshterit Zmajeviq është interesuar edhe më pas, si për shembull në vitin 1707, në kohën kur ky komunitet ishte zmadhuar tashmë dhe kishte arritur në 251 shtëpi me rreth 1 987 persona.²⁵ Një pjesë e komunitetit të kelmendasve në Rugovë e në Peshter, me sa duket, u kthye sërish në Kelmend po atë vit.²⁶

Ndërkohë përpjekjet për kryengritje nuk pushojnë së reshturi edhe më tej në Malësinë e Madhe. Gjatë vitit 1707 proveditori i Dalmacisë, Giustino da Riva lidhi miqësi të madhe qoftë me bokezët, qoftë me malësorët shqiptarë e malazezë dhe kur ky proveditor bënte përshëndetjen e tij në Kotorr aty mblidheshin edhe këta malësorë dhe ofroheshin si aleatë në luftë kundër turkut.²⁷ Me atë rast, proveditori Giustino da Riva u fali individëve me influencë dhurata²⁸ dhe pará e disa krerëve të cilëve u ishin shkatërruar a marrë shtëpitë, u dha terren të mjaftueshëm për të jetuar në territoret e Republikës. Ai, gjithashtu, u

²² Frrok Zefiq, *Shqiptarët kelmendas në Hrtkocv e Nikinc (1730-1997)* (Zagreb: Zajednica Albanaci u Republici Hrbatskoj, 1998), 10.

²³ *Po aty*, 10.

²⁴ *Po aty*.

²⁵ *Po aty*.

²⁶ *Po aty*.

²⁷ HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 230: Gisutino da Riva. Libro di Dispacii. vol. II (1706-1707), Karta 158: “*Mi sono poi stati portati li divoti Sentimenti de Cristiani d' Albania dimoranti intorno la Boiana quali con l'occasione che si era sparsa qualche voce di prossima rottura di guerra, hanno potuto significarmi il loro desiderio e la brama di porsi in liberà sotto la Publica protezione e suggerirne anco il modo. Sebbene è totalmente inopportuno, fuor di tempo e di misura il disegno, ad ogni modo perchè ancor questo è un testimonio del costante buon genio, che nutrisce la Nazione alla Religione ed al Dominio, e perchè serve di lume non ometto di umilmente rassegnarne la notizia in tale proposito rilevata.*”; Thallòczy, “Die albanische Diaspora”, 324.

²⁸ HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 230: Gisutino da Riva. Libro di Dispacii. vol. II (1706-1707), Karta 215.: *mi do l'onore di rassegnarne la notizia. Non può non influire vantaggio specialm.te in caso di rottura a Publici interessi la contumacia di queste numerose Popolazioni inclinatisime al nome Veneto per genio e per religione; ed al mio arrivo alle Bocche nou resterò di cautamente e con tutto il riguardo blandire quei Capi, e con qualche regalo tenerli ben disposti ed affetti. Spalato 20 Settembre 1707*”.

premtoi se në të ardhmen ata do të gëzonin edhe më tej avantazhe dhe mbrojtje publike, ashtu siç kishin bërë edhe më parë gjatë luftërave kundër turqve.²⁹

Da Rivës shqiptarët e krahinave të Bunës i kishin shprehur edhe dëshirën për t'u vendosur në territoret e Republikës së Venedikut, ngaqë kishin dëgjuar se ndërmjet Venedikut dhe Perandorisë Osmane do të zhvillohej një luftë.³⁰ Nuk vonon shumë dhe që në vitin 1707 ndërmjet malësorëve të Malësisë së Madhe në veri të Shkodrës, në veçanti mes kelmendasve dhe organeve turke krijohen përplasje, pasi Porta e Lartë nuk mund t'i toleronte më sulmet e malësorëve kundër fshatarëve që merreshin me bujqësi në zonat e ulëta. Turqit u munduan që t'ua kufizonin pavarësinë malësorëve me dhunë. Kështu pashai i Shkodrës filloi t'i trajtonte malësorët, sidomos kelmendasit, në mënyrë të papranueshme duke i dëbuar ata nga kullotat e tyre e duke u munduar që t'i vendoste tjetërkund me banim,³¹ ashtu siç kishte bërë edhe më përpara. Kryengritja që shpërtheu pati edhe përplasje të përgjakshme.³² Pikërisht ky ishte edhe shkaku i drejtpërdrejtë i kryengritjeve të malësorëve, të cilët ditën që dalëngadalë t'i iknin sferës së pushtetit të pashallarëve osmanë, por njëkohësisht kjo po u shkaktonte dëm edhe latifondistëve muhamedanë.³³ Duhet të themi se në jetën e malësorëve të fiseve veriore të Malësisë së Madhe, këto përlëshje dhe kryengritje ishin diçka e zakonshme, në mos e përditshme dhe bëheshin pikërisht për bukën e gojës.³⁴

Tani, kolonitë shqiptare në Dalmaci nuk e kanë origjinën nga Kelmendi apo nga fiset e tjera të zonës së Shkodrës, por cila është lidhja me valët emigruese në Borgo Erizzo. Pushteti turk në Shkodër, ngaqë nuk mundi t'u bënte gjë malësorëve që jetonin në veri të Shkodrës dhe e pa veten si të pafuqishëm ndaj tyre, i shfryu nervat dhe hakmarrjen e vet mbi popullsinë e krishterë nëpër krahinat fushore të atyshme, duke mos i lënë ata as të ushtronin besimin e tyre fetar, e madje as të punonin tokat e

²⁹ Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 18.

³⁰ *Po aty*, 17.

³¹ Thallòczy, "Die albanische Diaspora", 325.

³² HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 230: Gisutino da Riva. *Libro di Dispacii*. vol. II (1706-1707), Karta 215: *Venendomi in questo punto partecipato con l'annesse lettere l'insorto movimento dei Clementi Popoli Montani dell' Albania, contro le violenze de Turchi e le facioni seguite tra di loro*".

³³ Thallòczy, "Die albanische Diaspora", 325.

³⁴ *Po aty*.

tyre.³⁵ Si rrjedhojë, fshatarët bujq të krahinave të Nënshkodrës të cilët jetonin në luginat e Preshjas dhe të Shën Jakut (Shjakut) (jo shumë larg Mirditës), që ishin një fis dhe kishin edhe kushërinë me malësorët veriorë, u mbledhën në vitin 1723 dhe u ankuan. Gjatë kësaj kohe, Vinçens Zmajeviq ishte argjipeshkëv i Zarës. Ai i dëgjoi ankesat e tyre dhe e mbështeti me zell të madh shpërnguljen e tyre në drejtim të Dalmacisë. Ndër këto familje kishte edhe disa që i përkisnin rritit ortodoks.

Të gjitha këto ngjarje ndodhën pas Paqes së Karlovicit (26 janar 1699) dhe pas Paqes së Pasarovicit (Pozharevac, 21 korrik 1718) ndërmjet Perandorit habsburgas Karl IV dhe Venedikut nga njëra anë, dhe Sulltan Ahmetit III nga ana tjetër. Në kohën kur, me dekretet e Paqes së Karlovicit dhe Paqes së Pasarovicit nuk lejohej pranimi i refugjatëve, Republika e Venedikut megjithatë pranoi çdokënd që kishte dëshirë të vendosej atje, për arsye se lokalitetet e zonës kufitare me Perandorinë Osmane kishin pësuar një rënie të madhe ekonomike, qoftë nga luftërat, qoftë nga fshatrat grabitëse të hordhive turke, duke çuar edhe në zbrazjen e popullsisë.³⁶

Krijimi i kolonisë së Borgo Erizzo-s, vala e parë (1726)

Gjatë periudhës 1723-1726 në Dalmaci qeveriste konti Nicolò Erizzo (II),³⁷ i cili sapo u njoftua nga argjipeshkvi Zmajeviq për ardhjen e shqiptarëve të krishterë u mundua që t'u vinte në dispozicion atyre troje të përshtatshme ku mund të vendoseshin. Me historitë e shqiptarëve ai duhet të jetë njohur edhe më përpara nga një xhaxha i tij i quajtur gjithashtu Nicolò Erizzo (Bartolomeo). Ky ishte zgjedhur si proveditor i

³⁵ Po aty.

³⁶ Po aty, 326.

³⁷ Nicolò Erizzo (II), i njohur me emrin Antonio, ishte venedikas. Ai lindi në Venecia më 19 janar 1687. Meqenëse shtëpia e tij nuk kishte pasuri të mëdha, hoqi dorë nga martesat dhe nga karriera diplomatike për t'iu përkushtuar shërbimit shtetëror në aparatit ushtarak, duke ndjekur shembullin e xhaxhait të tij Nicolò (II), i njohur si Bartolomeo. Në shkurt të vitit 1723, ai u zgjodh administrator i përgjithshëm në *Dalmaci dhe Albani (provveditore generale in Dalmazia ed Albania)*. Ai nuk e përfundoi mandatin e tij dhe më 16 mars 1730 mori rolin e mbikëqyrësit të përgjithshëm të Detit (*provveditore generale da Mar*). Vdiq në Venecia më 7 mars 1768. Për të dhëna më të zgjeruara, të dhëna biografike shih: Renata Targhetta, "ERIZZO, Nicolò", në *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 43 (1993), tek: https://www.treccani.it/enciclopedia/nicolo-erizzo_res-bd184c89-87ec-11dc-8e9d-0016357eee51_%28Dizionario-Biografico%29/ (shikuar më 24.11.2023).

jashtëzakonshëm në Kotorr dhe më 2 shtator 1690 u shqua në betejën për marrjen e Vlorës, në të cilën u mund pashai i Shkodrës.³⁸

Në atë kohë në Zarë kishte nevojë të madhe, qoftë për krahë pune, qoftë për njerëz që dinin të përdornin armët, sepse kjo provincë kishte pësuar dëme të mëdha nga luftërat e fundit që ishin bërë kundër turqve dhe tokat kishin mbetur të shkreta.³⁹ Kjo vendosje e popullsisë, pra duke marrë punëtorë që paguheshin në ato zona ku ishte nevoja, përbënte edhe sekretin e politikës kolonizuese të Republikës së Venedikut.⁴⁰ Administratori Erizzo i pranoi me qejf tetëmbëdhjetë familjet shqiptare (rreth 147 veta) dhe i caktoi detyrë famullitarit nga Zara Giovanni Grisigono-s që një pjesë të truallit të tij ta vinte në dispozicion për këto familje. Priftit Giovanni Grisigono, Republika e Raguzës më 26 gusht 1726 i premtoi zyrtarisht si kompensim një truall tjetër nga territoret publike, por që nuk ia dha kurrë as atij e as pasardhësve të tij më vonë.⁴¹

Ky truall i vënë në dispozicion përbëhej nga 160 arësh (160 *campo* sipas masës padoveze ishte i barabartë me 1016 *quadratklafter**).⁴² Përveç *Campos (Arës)* ekzistonte edhe një njësi tjetër më e vogël që quhej *tavola* dhe që në Venedik ishte e barabartë me 4,3 m², të cilën do ta përmendim gjithashtu më poshtë. Këtu pra u vendosën familjet shqiptare dhe katundi u quajt Borgo Erizzo, por njëherësh edhe "*Borgo degli Albanesi*".⁴³ Përpara këtyre ngjarjeve, "Borgo Erizzo" nuk ka ekzistuar si fshat dhe u themelua si i tillë vetëm me ardhjen e shqiptarëve.⁴⁴ Në lidhje me këtë ngjarje kemi edhe dy dokumente të datës 15 gusht 1726 që flasin për ardhjen e shqiptarëve dhe për shkaqet e ikjes së tyre nga Shqipëria turke. Në dokumentin e parë si shkaqe të ikjes së tyre dhe të vendosjes në

³⁸ Po aty.

³⁹ Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 23.

⁴⁰ Thallöczy, "Die albanische Diaspora", 326.

⁴¹ Ky kompensim nuk iu kthye familjes as në vitin 1778 kur dy nipat e priftit në fjalë, Pietro e Giovanni Grisonigo-Franceso të cilët tashmë ishin të varfër, iu lutën Senatit venedikas ta përfitonin, edhe pse familja Grisonigo i kishte shërbyer Republikës me devotshmëri me qindra vjet. Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 24.

* 1 *Quadratklafter* vjenez = 3,5979 m², pra mbi tre metër katror e gjysmë.

⁴² Thallöczy, "Die albanische Diaspora", 326. Sipas dokumentit që flet për dorëzimin e këtij territori sipërfaqja shkonte deri në 169 ar padovane. Një ar padovan (*campo padovano*) ishte i barabartë me 1016 *klafter* katror vjenez. Shih: Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 24.

⁴³ Peter Bartl, *Quellen und Materialien zur albanischen Geschichte im 17. und 18. Jahrhundert*, Herausgegeben und bearbeitet von Peter Bartl. I, Wiesbaden: Harrovitz, 1975, 18.

⁴⁴ Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 23.

territoret venedikase përmendet: *sè pari*, zelli që këta shqiptarë kishin për religjionin katolik dhe, *sè dyti*, shpëtimi nga tirania e ushtruar nga osmanët, duke i bërë ata që të linin pas të gjitha pronat e gjithçka që kishin (*coll abbandono totale di quanto possedevano*).⁴⁵

Qeveria e provincës u ndërtoi menjëherë këtyre refugjatëve shtëpi të reja që përbëheshin nga një ndërtesë kryesore banimi, të cilat ishin të pajisura edhe me stallë e me plevicë, dhe përveç kësaj i çliroi ata për 12 vjet edhe nga taksat,⁴⁶ me përjashtim të taksës së të dhjetës.⁴⁷ Qysh prej datës 17 gusht 1726, këtij komuniteti iu lejua që të zgjidhnin vetë një kapedan të tyrin (*knes*), i cili kishte si detyrë të përfaqësonte interesat e këtij komuniteti tek administratori i Zarës dhe kishte të drejtën edhe të zgjidhte një kryetar komuniteti që funksiononte, me sa duket, si gjyqtar (*giudici*).⁴⁸ Më poshtë po japim emrat e këtyre familjeve, si dhe sipërfaqen e tokës që përfituan:

⁴⁵ HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 93: Nicolo Erizzo II (1723-1726), Vol. I, Karta 158: “...l'infrascritte famiglie dell' Albania Ottomana, hanno risolto di sottrarsi dalla tirania de' barbari e ricovrarsi nello stato felicissimo di Sua Ser.tà in queste Provincie coll abbandono totale di quanto possedevano rispettivamente in quelle parti. ...Zara 15 Agosto 1726”.

⁴⁶ Bartl, *Quellen und Materialien*, 18.

⁴⁷ Thallòczy, “Die albanische Diaspora”, 326.

⁴⁸ HR-DAZD-1. Nr. 93: Proveditori Generali: Nicolo Erizzo II (1723-1726), Vol. I, Karta 159: “...Essendo pertanto in ordine all' indulto concessole stato proposto per Capitanio del nuovo Borgo Luca di Andrea, ò sia Andrich; ci hanno supplicato, che volessimo avvalorarne la sua elezione, coll' Autorità e col Nostro assenso. Colla potestà dunque del Generalato Nostro, confermiamo in Capitanio del nuovo Borgo il sudetto Luca Andrich ben persuasi, che saprà distinguere la sua puntualità, e la sua ubbidienza nell'occasione del Pubblico Servizio, e la sua attenzione nell'oviare qualunque sconcerto, che fra i suoi Borghesani potessero insorgere all' avvenire”.

kryefamiljarëve ⁴⁹	(campi)	(quarti)		personave
1.Luca d'Andrea Gesgenovich	26	-	144	9
2.Nikolò di Luca Marghiecievich	33	-	172	12
3.Nicolò d'Andrea Gesgenovich	35	3	1	11
4.Giovanni d'Andrea Gesgenovich	23	3	6	8
5. Pere de Marco	29	3	13	10
6. Prem Vucca Marghiecievich	23	2	147	8
7. Paolo Gliëch Marghiecievich	17	5	7	6
8. Nicolò d'Andrea Marghiecievich	20	3	66	7
9. Nicolò di Luca Marghiecievich	41	3	8	13
10. Giech Prend Marghiecievich	17	3	23	10
11. Giech Pepa Marghiecievich	20	3	-	7
12. Marco Disciato Marghiecievich	17	3	5	6
13. Premz Prema Marghiecievich	14	3	24	5
14. Petar Vucca Marghiecievich	17	3	2	6
15. Nico Matessich	3	-	42	1
16. Luca Prend	20	3	3	6
17. Stanica Gielencovich ⁵⁰	11	3	102	-
18. Visco Gielencovich	28	2	72	-
19. Lech Pero Marghiecievich	11	3	80	
20. Luca Lucich	3	1	-	-
Gjithsej	441	2	203	121

Katër familjet e fundit duhet të kenë mbërritur pak më vonë dhe nuk u vendosën në territorin që i kishte përkitur priftit Grisigono. Ndër këta, dy persona, Nico Matessich dhe Luka Lucich rezultojnë se kanë qenë beqarë në kohën kur mbërritën, sepse nuk jepet numri i pjesëtarëve të familjeve të tyre.⁵¹ Emrat e mësipërm janë të vendosur ashtu siç janë regjistruar në kadastër, pra në këtë formë nuk janë vendosur nga vetë ata, por prej nëpunësit që merrej me atë punë, dhe sipas T. Erber-it shqiptarët e ardhur në atë kohë nuk mbanin mbiemra familjarë, por përdornin vetëm emrin e tyre të pagëzimit dhe emrin e babait.⁵² Një zakon i tillë përdoret edhe sot e kësaj dite në Malësi të Madhe dhe në krahina të tjera.

⁴⁹ HR-DAZD-1. Nr. 93: Proveditori Generali: Nicolo Erizzo II (1723-1726), Vol. I, Karta 158.

⁵⁰ Në kadastrën e vitit 1756 shfaqen tri familje me mbiemrin Gielencovich dhe numri i personave për të tria këto familje ishte 15 veta. HR-DAZD-1. Nr. 93: Proveditori Generali: Nicolo Erizzo II (1723-1726), Vol. I, Karta 157-158; shih edhe: Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 27.

⁵¹ HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 93: Nicolo Erizzo II (1723-1726), Vol. I, Karta 158.

⁵² Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 27.

Duke pasur parasysh natyrën e tyre burrërore, Nicolo Erizzo u krijoi shqiptarëve edhe disa kushte juridike specifike që ishin të ndryshme nga fshatrat e tjera të krahinës së Zarës. Ndër këto kushte ishte, siç e përmendëm edhe më sipër, edhe mundësia e zgjedhjes së një kapedani brenda komunitetit, por që ai duhej të konfirmohej edhe nga proveditori venedikas.⁵³ Sipas një dokumenti të datës 25 gusht 1726,⁵⁴ detyrat e këtij kapedani ishin:

1. Ai duhej t'u bindej përfaqësuesve të pushtetit venedikas që kishin epërsi mbi të për të gjitha nevojat që kërkonte shërbimi publik;

2. Kapedani duhej të ruante qetësinë publike brenda komunitetit të tij;

3. Ai duhej të përfaqësonte në masën dhe në mënyrën e duhur në komunitetin e shqiptarëve interesat dhe se cilat ishin arsyet e komunës ku bënte pjesë kolonia shqiptare, duke iu shmangur çdo akti armiqësie;

4. Nga pjesëtarët e komunitetit të tij duhej të zgjidhte gjykatësit e tij, të cilët duhej të ishin nën komandën e tij, por kjo zgjedhje duhej të konfirmohej nga proveditori i Përgjithshëm.

5. Në rastet e shkeljeve me karakter civil, qoftë ndërmjet vetë shqiptarëve, qoftë midis shqiptarëve dhe të tjerëve që nuk i përkisnin komunitetit, shqiptarët duhej të pranonin për *gjykatës pretor* kontin venedikas.

6. Në ato raste ku bëhej fjalë për shkelje në lidhje me tokat që u ishin dhënë shqiptarëve nga shteti venedikas, zgjidhja e problemeve i takonte vetëm proveditorit të Përgjithshëm venedikas.

Dokumenti i cituar më sipër, i cili krahas të tjerave përmban edhe rregullat e sipërsënuara, ishte si një formë kushtetute për komunitetin shqiptar. Të drejtën për të zgjedhur kapedanin e tyre, shqiptarët e shfrytëzuan pothuajse menjëherë. Dy ditë më vonë, nga një dokument i datës 17 gusht mësojmë edhe emrin e kapedanit të parë, i cili ishte Luka, i biri i Ndreut (Luca di Andrea, apo Andrich).⁵⁵ Megjithatë, detyra e

⁵³ *Po aty*, 29.

⁵⁴ HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 93: Nicolo Erizzo II (1723-1726), Vol. I, Karta 157-158; shih edhe: Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 108-110.

⁵⁵ HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 93: Nicolo Erizzo II (1723-1726), Karta 159: Elezione del Capo del Borgo degli Albanesi. "*Noi Stabilite già da Noi con positiva terminazione le regole con le quali averano da dirigersi le famiglie Albanesi, che hanno abitato il Borgo di questa Città, le abbiamo trà le altre concessa la facoltà di ellegersi uno del loro corpo, il quale come Capo abbia da soprastare agl' altri, non meno per il privato loro interesse, che per eseguire gli ordini, che venissero d'esserle rilasciati per il Pubblico importante servizio à conditione di dover presentare la*

kapedanit nuk qe e përhershme sepse u hoq pas 33 vjetësh, më 1759 dhe kolonët shqiptarë që nga ky vit u vunë nën supremitetin e “kolonelit” kontadës së Zarës (*colonello del contado di Zara*),⁵⁶ por kishin të drejtë që të zgjidhnin përsëri një kapedan (*capitano*) dhe një gjykatës, porse këto zgjedhje duhej që të aprovoreshin nga proveditori i Përgjithshëm.⁵⁷

Krijimi i kolonisë së Zemonikos gjatë dyndjes së dytë në vitin 1727

Përveç kolonisë së lartpërmendur pati edhe një koloni tjetër shqiptarësh e përbërë nga 7 familje (71 persona) që erdhi në Zarë në vitin 1727 dhe u vendos në Zemoniko⁵⁸ në krahinën e Kotarit,⁵⁹ rreth 12 km larg nga Zara, të cilët u trajtuan me të njëjtat kushte sikurse komuniteti i Borgo Erizzo-s,⁶⁰ një vit më vonë, më 1728. Transferimi i tyre në Zemoniko ndodhi pikërisht për faktin se proveditori i Përgjithshëm, Gian Pietro Vendramin (1726-1739), së bashku me alfierin e tij Carlo Molari, donin t’u siguronin këtyre shqiptarëve sipërfaqe tokësore që ishte e papërdorur.⁶¹ Dokumenti i datës 28 maj 1728 jep në mënyrë të detajuar sipërfaqet e tokës që iu caktuan shqiptarëve në atë lokalitet. Në këtë dokument ky territor përmendet edhe me emrin *Gajo di Zemonico* dhe përveç territorit që iu caktua shqiptarëve Zemoniko kishte edhe një pyll, shfrytëzimi i të cilit iu lejua edhe kolonisë së Borgo Erizzo-s për

persona su cui venisse di cadere la nomina per l' approvazione di questa Suprema Carica. Essendo pertanto in ordine all' indulto concessole stato proposto per Capitano del nuovo Borgo Luca di Andrea, ò sia Andrich; ci hanno supplicato, che volessimo avvalorarne la sua elezione, coll' Autorità e col Nostro assenso. Colla potestà dunque del Generalato Nostro, confermiamo in Capitano del nuovo Borgo il sudetto Luca Andrich ben persuasi, che saprà distinguere la sua puntualità, e la sua ubbidienza nell'occasione del Publico Servizio, e la sua attenzione nell'oviare qualunque sconcerto, che fra i suoi Borghesani potessero insorgere all' avvenire. Per tale dunque da tutti gli altri Albanesi a lui soggetti sarà riconosciuto, e nell'occasioni di Publico servizio esattamente ubidito. In quorum. Zara 17. Agosto 1726”.

⁵⁶ Thallòczy, “Die albanische Diaspora”, 327.

⁵⁷ Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 16-17; shih edhe: Bartl, *Quellen und Materialien*, 18.

⁵⁸ Bartl, *Quellen und Materialien*, 30-31.

⁵⁹ *Po aty*, 18.

⁶⁰ Thallòczy, “Die albanische Diaspora”, 327.

⁶¹ HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 98: Pietro Vendramin, Vol. II (1726-1729), Karta 370-371.

nxjerrjen e drurit. Kjo zonë kishte edhe kullota, ku mund të kullosnin bagëtitë të dyja kolonitë.⁶²

Zemoniko dikur ishte një kështjellë e rëndësishme dhe gjatë gjysmës së parë të shek. XVII kishte qenë nën sundimin e osmanëve. Gjatë shek. XVII venedikasit ishin përpjekur disa herë për ta pushtuar

⁶² HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 97: Pietro Vendramin, Vol. I (1726-1729), Karta 114-115: *Noi. Ad esempio di molte altre si sono rassegnate alla divozione del Principe le seguenti sette famiglie pervenute dall'Albania. Essendo però onesto di renderle accomodate di terre, dalle quali ritrar possano il loro mantenimento, e benedire la loro lodevole vocazione, è concorsa questa Carica di stabilirle provisionalmente coll' assegno di tre campi per testa, et un sito per costruirvi il loro domicilio nella Villa di Zemonico. Spedito dunque l'Ingegnere Camozzini nella Villa stessa le rese egli accomodate come spicca dal disegno formato sopra beni abbandonati, et inculti. Supplicandoci esse famiglie però di rilasciarle il Decreto dell' Investita a fondamento del loro possesso, siamo concorsi di renderle consolate. In nome pertanto della Ser.ma Signoria di Venetia, e coll' autorità impartita in più Ducali dell' Ecc. Senato alla Carica concedemo provisionalmente, e con titolo di semplice locazione nella Villa sudetta di Zemonico a Giovanni de Giovo d' anime dieci in famiglia, Gieci d'Andrea d' anime sette, Pietro de Marco d'anime cinque, Giovanni di Vucchia d'anime cinque, Giovanni de Nica d'anime diecisette, Giovanni de Prenci d' anime tredici, e Nicolò de Giovi d'anime quatordecì, che in tutti sommano settanta un anima il sito con murache, che giace a Borra delli quartieri di Cavalleria, confina da Ostro la casa del Signor Tenente Argnach, a Borra la fontana e la strada, a Maistro altre murache e terre che furono assegnate alle famiglie Albanesi venute prima. Più campi due cento tredici; cioè sopra la strada del Pozzo di Smerdel campi venti, quarti due, tavole 84, confina a Borra terra incolta, a Maistro terre assegnate alli popoli Albanesi venuti prima, a Sirocco vigne, a Garbin terre dei sudditi vecchij di Zemonico mediante strada e fosso. Più campi cinquanta tre, quarti uno a Tramontana delli pradi pubblici continua a Ponente pradi del Tenente Argnach e Frati di San Zuane, a Tramontana strada, a Borra terre de' sudditi vecchij, a Levante incolto pubblico, a Ostro e Garbin pradi pubblici mediante strada. Più campi quatordecì sotto la strada che va a Ambar, cioè a Levante delli pradi pubblici confina a Borra strada, agli altri venti incolto pubblico. Più campi ottanta nove, quarti due, a Sirocco e Maistro dell'acqua Pecina, confina a Borra terre assegnate alli popoli Albanesi venuti prima, a Maistro incolto pubblico, a Ostro bosco o Gajo assegnato per pascolo de manzi alli popoli Albanesi et a Sirocco terra incolta, più verso il confine d'Ambar sotto la strada campi trenta cinque e mezzo, cofina a Borra strada, a Maistro li primi Albanesi e sudditi vecchij, agli altri venti terre dei medesimi sudditi vechij di Zemonico, che in tutti sommano campi due cento tredici come sopra, e questi spatij divisi proportionalmente a cadauna di esse famiglie, giusto il disegno, che si è rilasciato in quest' Archivio di Zara a Publica e privata cognitione. Avveranno il debito di coltivarle è corrisponderle la giusta X de frutti, che producono esse terre, in ricognitione del diretto Alto Dominio di Sua Serenità. In quorum. Zara li 12 Maggio 1728".* Shih edhe: Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 113-114.

këtë kështjellë si për shembull më 24 nëntor 1627, ku venedikasit vranë aty 6 ushtarë turq “sipas dokumentit, me anë të tradhtisë” dhe grabitën edhe kafshë.⁶³ Venediku ia doli ta pushtonte atë 20 vjet më vonë. Pisani, proveditori i kalorësisë ua mori kështjellën turqve në vitin 1647, i plaçkiti ndërtesat dhe shtëpitë që ishin brenda saj dhe rrënoi muret, dhe që nga ajo kohë venedikasit në atë vend mbanin një kazermë kalorësie. Dokumenti osman që është një letër e përkthyer e Halil Beut, beut të fundit të Zemonikos drejtuar doxhës së Venedikut, në lidhje me pushtimin e kësaj kështjelle na jep të dhëna për sa i përket kësaj ngjarjeje si më poshtë:

“Shkruesi (që në këtë rast është Halili, Beu i Zemonikos) tregon që, Administratori venecian në Zara rrethoi Zemonikon dhe e mori në dorëzim pas katër-pesë ditësh, duke premtuar, nëpërmjet dy kapitenëve të Zarës, shpëtim për qytetin dhe leje për beun për të shkuar tek Pashai. Në vend që të ruante fjalën e dhënë, ai e shkeli paktin duke rrëmbyer gra e fëmijë dhe duke i burgosur ushtarët në galerë. Shkruesi kërkoi që të flasë me Dogjin me qëllim që të merrte drejtësi, por kjo nuk iu lejua; ai u çua rob në Breshia. Pas dorëzimit të qytetit pesëdhjetë a gjashtëdhjetë nga njerëzit e tij u zunë rob, kështu që ndoshta dy a tre prej tyre u caktuan në shërbim të tij; rreth njëzet a tridhjetë u hipën në galerë, e cila i çoi ata në Venecia. Shkruesi shpreson për mëshirë dhe drejtësi dhe i lutet Dogjit që të lejohet të dërgojë në shtëpinë e tij një plak, Hoxhë Dervishin, i cili është me të. Ai, gjithashtu, deklaroi se është trajtuar me respekt qoftë nga kastelani qoftë nga kapiteni në Breshia, qoftë nga kapiteni i galerës, qoftë edhe nga ai që e shoqëron atë aty ku ndodhet aktualisht. (ab)”⁶⁴

⁶³ I “*Documenti turchi*” dell’ *Archivio di Stato di Venezia*, Inventario della miscellanea a cura di Maria ia Pedani Fabris con l’edizione dei registi di Alessio Bombaci, Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, Ufficio Centrale per i Beni Archivistici, 1994, Busta 12, 367.

⁶⁴ *Po aty*, ASV, Busta 14, 1522. Senza data [circa 1647]. Istanza dell’ex bey di Zemonico Halil, prigioniero a Brescia, al doge. Ottomano; trad. n. 1523. “*Lo scrivente racconta come il provveditore veneto a Zara abbia assediato Zemonico e abbia ottenuto dopo quattro-cinque giorni la resa promettendo, tramite due capitani zaratini, salvezza per la città e, per lui, il permesso di raggiungere Il pascia. Invece di mantenere la parola data, violò i patti predando donne e fanciulli e imprigionando i soldati nelle galee. Lo scrivente chiese di parlare con il doge per ottenere giustizia, ma ciò non gli venne concesso; fu invece portato prigioniero a Brescia. Dopo la resa della città cinquanta-sessanta dei suoi uomini furono catturati, per cui è forse*

Halili, ish-beu i Zemonikos nuk u lirua kurrë më, por qëndroi në burgun e Breshias deri në fund të nëntorit të vitit 1653, kur u mbyt me shtrengim për fyti nga gardianët e burgut.⁶⁵ Pra, një lokalitet që u ishte marrë turqve iu vu në dispozicion shqiptarëve që i kishin ikur pushtimit turk. Territori i Zemonikos përbëhej nga fusha pjellore dhe shtëpitë që u ndërtuan, qoftë në Zemonik qoftë në Borgo Erizzo, qenë të mëdha, me hapësira të bollshme e me kopshte dhe banorët e të dyja kolonive të shqiptarëve shumë shpejt arritën një shkallë mirëqenie të kënaqshme.⁶⁶ Ata kishin si detyrim t'i paguanin shtetit një të dhjetën e prodhimit të tyre ashtu sikurse komuniteti i Borgo Erizzo-s dhe vareshin gjithashtu nga kapedani i atij komuniteti, gjë e cila mësohet shumë vonë, nga një dokument i datës 30 maj 1792.⁶⁷ Ashtu si anëtarët e Borgo Erizzo-s edhe banorët e Zemonikos kishin të drejtë që të prisnin dru në të njëjtin pyll dhe të kullotnin bagëtitë në të njëjtin vend si komuniteti tjetër.⁶⁸ Emrat e kryefamiljarëve të këtyre familjeve së bashku me numrin e personave po i japim si më poshtë, duke u bazuar në dokumentin e datës 12 maj 1728:⁶⁹

1. Giovanni di Giovo me 10 persona;

possibile che due-tre di essi siano assegnati al suo servizio; sulla galea che lo portò a Venezia ne furono imbarcati addirittura venti-trenta. Lo srivente auspica clemenza e giustizia e prega il doge che gli venga concesso di inviare alla sua casa un vecchio, l'hoca Dervis, che si trova con lui. Dichiaro inoltre di essere stato trattato con riguardo sia dal castellano e dal capitano a Brescia, sia dal capitano della galea, sia da quello che lo accompagnò dove attualmente si trova. (ab)''.

⁶⁵ ASV, Inquisitori di Stato, bb. 18, 229, 230, 930, po aty, 415.

⁶⁶ Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 29.

⁶⁷ HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 212: Angelo Diedo (1790-1792), Vol. IV, Karta 174.

⁶⁸ Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 31.

⁶⁹ HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 97: Pietro Vendramin 1726-1729. Vol. I, Karta 151: "Famiglie Albanesi stabilite a Zemonico e terre loro assegnate. "In nome pertanto della Ser.ma Signoria di Venetia, e coll' autorità impartita in più Ducali dell' Ecc. Senato alla Carica concedemo provisionalmente, e con titolo di semplice locazione nella Villa sudetta di Zemonico a Giovanni de Giovo d' anime dieci in famiglia, Gieci d'Andrea d' anime sette, Pietro de Marco d'anime cinque, Giovanni di Vucchia d'anime cinque, Giovanni de Nica d'anime diecisette, Giovanni de Prenci d' anime tredici, e Nicolò de Givi d'anime quatordecì, che in tutti sommano settanta un anima il sito con murache, che giace a Borra delli quartieri di Cavalleria, confina da Ostro la casa del Signor Tenente Argnach, a Borra la fontana e la strada, a Maistro altre murache e terre che furono assegnate alle famiglie Albanesi venute prima". Shih edhe: Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 113-114.

2. Gieci di Andrea me 7 persona;
 3. Pietor di Marco me 5 persona;
 4. Giovanni di Vuchia me 5 persona;
 5. Giovanni di Nica me 17 persona;
 6. Giovanni di Prenci me 13 persona;
 7. Nicolo Giovi me 14 persona.
- Gjithsej 71 veta.

Me ndërtimin e shtëpive të tyre u mor një inxhinier me emrin Camozzini, i cili më pas vazhdoi edhe me skicimin e tokave të dhëna shqiptarëve.

Familjet që erdhën në Zarë ishin në përgjithësi nga krahinat e Shkodrës, sidomos nga krahina e Krajës, prej së cilës spikasnin kryesisht banorët e fshatrave Shestan, Brisk, Livar etj., të cilat edhe pse ishin krejt afër qytetit të Shkodrës i përkisnin Kryedioqezës së Tivarit. Për sa u përket familjeve të ikura në vitin 1726, për grupin e parë prej 56 vetash jep të dhëna vikari i përgjithshëm i Argjipeshkvisë së Tivarit (më vonë argjipeshkëv i Tivarit) Marko Deluchi, i cili për këta refugjatë thotë se, “nuk kanë asgjë për të mbajtur me vete” dhe se “kanë ikur natën tinëz në mënyrë që turqit të mos i vrisnin dhe se është duke u përgatitur edhe grupi i dytë prej 28 familjesh katolike, mirëpo tash për tash i pengon dimri i egër dhe errësira e natës”.⁷⁰

Vala e tretë, e viteve 1733-1735

Në vitin 1733 pati edhe një valë tjetër të madhe refugjatësh shqiptarë që erdhën në Zarë dhe iu shtuan komunitetit shqiptar të atyshëm.⁷¹ Në këtë valë të tretë që ndodhi gjatë kohës kur proveditor i Përgjithshëm ishte Zorzi Grimani duhet të kenë qenë rreth 156 persona (sipas T. Erber-it 150 persona⁷²). Kjo valë përbëhej prej 28 familjesh me rreth 150 pjesëtarë,⁷³ apo nga 156 persona gjithsej.⁷⁴ Gjatë kësaj kohe kishte shpërthyer në Grykat e Kotorrit (*Boche di Cattaro*) epidemia, që

⁷⁰ Të dhënat janë marrë nga letra që vikari i përgjithshëm Marko Deluchi-Llukisha i dërgon argjipeshkvit të Tivarit më datë 23 mars 1726. Ukgjini, *Kisha Katolike*, 146.

⁷¹ Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 22-24.

⁷² *Po aty*.

⁷³ Thallöczy, “Die albanische Diaspora”, 327.

⁷⁴ Të dhënat janë marrë nga letra që vikari i përgjithshëm Marko Deluchi-Llukisha i ka dërguar argjipeshkvit të Tivarit më datë 23 mars 1726. Shih: Ukgjini, *Kisha Katolike*, 146.

me sa duket ishte murtajë, e cila fillimisht ishte përhapur në zonën e Pastroviqëve (Pastrovicchi), zona jugore e Kotorrit. Shkaku (ose iu la faji) kishte qenë një anije që vinte nga Durrësi, e ngarkuar me pelerina me kapuç (schiavina), tehe parmendash (*coltri*) dhe thasë me lesh, e cila kishte hyrë fshehtas dhe i kishte sjellë këto mallra në shtëpinë e njëfarë Nikolo Kasanegra, njeri i fuqishëm i zonës, me kredi e me autoritet në ato anë (“*Nicolò Casanegra, uomo ben opulento e perciò di partito, di credito e di autorità fra quella popolazione*”).⁷⁵

Edhe pse u morën masa, murtaja u përhap deri në territoret e Raguzës.⁷⁶ Përhapjen e murtajës në Kotorr ia bënë të ditur Grimanit në vitin 1733 Emo, proveditori i jashtëzakonshëm venedikas i Kotorrit.⁷⁷ Një shkak tjetër i ikjes së shqiptarëve ka qenë edhe keqtrajtimi i tmerrshëm i Omer Pashës së Tivarit,⁷⁸ i cili gjatë qeverisjes së tij bëri që të largoheshin shumë të krishterë nga territoret e tyre. Shqiptarët, duke përfituar nga situata e rrëmujshe, kishin gjetur mundësinë të iknin në drejtim të Castel Nuovo-s (sot Herceg Novi).

Përveç sa përmendëm më sipër, shkaqe të tjera ishin edhe keqtrajtimet e qeveritarëve osmanë të Shkodrës Ahmet Pasha dhe pasuesit të tij Kurt Pasha, i cili bënte fajtor Venedikun dhe i kërkonte kompensime në pará për shkakun e këtyre ikjeve që kishin çuar në zbrazen e disa krahinave. Në vitin 1733, Grimani kishte dërguar në Shkodër një njeri të tijin të besueshëm, një oficer (*sargente-maggiore*) të quajtur Bucchia që duhej të mblidhte të dhëna, të cilat ia dërgoi pastaj Grimanit, në dhjetor të vitit 1733. Ushtaraku Bucchia në Shkodër kishte mundur të bënte për vete njëfarë Sulejman Aga, njeri i fuqishëm e i vlerësuar i cili e kishte pasur armik personal Ahmet Pashën, dhe ia bëri të ditur barbaritë që ai kishte ushtruar ndaj këtyre shqiptarëve që më pas ikën.⁷⁹ Talloci na përmend këto familje: Vlagdan, Preuto Stani, Kneunichi, Nichin, Luco, Prendi, Tamartinovich, Muzia, Popovich, Marusich, Pavlov, Vucin, Nica-Dobrez, Gioca-Giuchin, Gioca Gionon, Lecca, Spertz, Marcov Toma, Covaz, Tanovich, Dioba, Giuri, Pertu.⁸⁰

⁷⁵ Guido Candiani, “Sanità e controllo mercantile alle Bocche di Cattaro: il lazzeretto di Castelnuovo 1700-1797”, në *Mediterranea - ricerche storiche*, Anno XVII (Aprile 2020), Nr. 48, 56.

⁷⁶ Po aty.

⁷⁷ Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 37.

⁷⁸ Po aty.

⁷⁹ Po aty, 38.

⁸⁰ Lista është nxjerrë nga: Thallöczy, “Die albanische Diaspora”, 328.

Regjistri i proveditorit venedikas Zorzi Grimani që gjendet në arkivin e Zadarit⁸¹ na jep një listë të plotë të tyre, qoftë të këtyre familjeve, qoftë të tokave që përfituan. Më poshtë po japim emrat e këtyre kryefamiljarëve me familjet e tyre dhe me sipërfaqet e tokave që përfituan:

Familjet	Individët	Arat (campi)	Çerekët (quarti)	Tavola
1. Kapedan Nicolo Vlagdan	9	25	2	115
2. Prento Stani	6	15	3	125
3. Prento Kneunichi	6	17	2	156
4. Pema Nichin	6	17	3	177
5. Stiepe Luco	8	24	-	58
6. Paolo Prendi	5	14	2	107
7. Vuca Tamartinovich	10	28	3	120
8. Mar Muzia	10	28	2	180
9. Nicolò Andre	8	23	1	18
10. Frane Popovich	6	18	2	-
11. Paolo Marussich	10	30	2	-
12. Nicolo Paulov	8	22	-	-
13. Jovan Vucin	13	38	2	-
14. Marco Nicodobrez	6	18	1	140
15. Giocca Giuchin	9	27	2	103
16. Giocca Gionon	6	16	2	26
17. Marco Giocca	4	12	-	116
18. Lecca Marco	8	24	1	-
19. Gen Sperz	3	19	-	160
20. Rado Ruco	5	13	-	-
21. Prendo Marcov	6	15	3	10
22. Andrea Toma	5	15	-	-
23. Crasto Covaz	6	19	-	170
24. Vuca Taucovich	6	17	3	69
25. Pietro Tioba	7	20	3	107
26. Stiepo Giuri	7	20	3	140
27. Marco Pertu	6	16	-	95
28. Nicola Rose	6	18	-	-
Për trashëgiminë e kishës		12	2	148

Një ndër familjet shqiptare që shkuan në Zarë ishte edhe një familje kallmetore, e cila mbërriti rreth vitit 1733. Kjo familje mbante mbiemrin Muriçi kur shkoi, por që më vonë e ndryshoi në Kalmeta për të ruajtur

⁸¹ HR-DAZD-1. Proveditori Generali. Nr. 106: Zorzi Grimani (1732-1735), Vol. I, Karta 264; shih edhe listën tek: Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 42.

identitetin se nga kishin ardhur. Sot, numri i pasardhësve të kësaj familjeje është rritur shumë dhe të gjitha mbajnë mbiemrin Kalmeta.⁸² Në vitin 1733 pati edhe një ndryshim në të drejtat e shqiptarëve. Gjatë këtij viti vdes Giovanni Cristofoli që ishte guvernator i dy komuniteteve të shqiptarëve dhe në vend të tij emërohet ushtaraku Marko Draganiq (Draganić), i cili duhej që të asistonte në të gjitha problemet e këtyre komuniteteve. Nën urdhrat e tij ishte edhe kryeplaku i Borgo Erizzo-s.⁸³

Pas kësaj vale pati edhe rreth 49 shqiptarë të tjerë të cilët, duke kaluar nëpër Castel Nuovo erdhën dhe u vendosën në vitin 1735 në të dyja kolonitë shqiptare të Borgo Erizzo-s dhe të Zemonikos. Ata u pritën miqësisht, qoftë nga qeveritari Grimani, qoftë nga argjipeshkvi Zmajeviq.⁸⁴ Duhet të sqarohet këtu se transferimi dhe vendosja e këtyre personave nga një komunitet tek tjetri ishte e ndaluar rreptësisht, edhe pse të dyja komunitetet ishin shqiptare dhe vinin afërsisht nga krahinat e Shkodrës.⁸⁵ Megjithëse lëvizja nga një komunitet në tjetrin nuk lejohej, pati disa familje që u transferuan nga Borgo Erizzo dhe u vendosën në Zemoniko. Mbiemrat⁸⁶ e këtyre familjeve janë:

1. Prendi (3 familje);
2. Periq (Perić) (4 familje);
3. Merushiq (Merušić) (1 familje);
4. Shestani (Šestan) (3 familje);
5. Pinçiq (Pinčić) (4 familje);
6. Petani (2 familje);
7. Qurkoviq (Čurković) (4 familje);
8. Gjergia (4 familje);
9. Paleka (10 familje);
10. Shkopelja (Škopelja) (2 familje);
11. Katariq (Katarić) (4 familje);
12. Bergela (Brgela), një familje e cila më vonë u shua.

⁸² Sipas E. Coli-it, “Ato janë të integruara më së miri në jetën e shtetit kroat dhe kanë arritur edhe poste të larta siç është rasti i ish-ministrit të Transporteve të Kroacisë – Božidar Kalmeta, i shpallur “Qytetar Nderi” i komunës Kallmet. Edhe shumë familje të tjera u shpërngulën nga Kallmeti dhe fshatrat e tjera të kësaj komune gjatë shek. XVII. Vlen të përmendim këtu themelimin e një fshati në Tiranë me emrin Kallmet, por që sot janë të besimit mysliman apo shumë familje në Shkodër që mbajnë mbiemrin Rraboshta”. Coli, *Kallmeti. Fakte dhe gojëdhëna*, 142.

⁸³ Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 36-37.

⁸⁴ Thallöczy, “Die albanische Diaspora”, 327.

⁸⁵ Po aty.

⁸⁶ Erber, *La colonia Albanese di Borgo Erizzo*, 34.

Pjesëtarët e këtyre dy komuniteteve donin që t'i aktivizonin ushtarakisht, por ata nuk ishin të interesuar për shërbime ushtarake.⁸⁷ Në vitin 1756 kemi të dhëna të tjera në lidhje me emrat e shqiptarëve të vendosur në Zarë dhe në librin themeltar të regjistrimit të këtij viti përmenden mbiemrat e mëposhtëm (me germa kursive janë të shënuar ata mbiemra që në fillim të shek. XX ekzistonin ende): *Bergela*, *Bitri*, *Chiurcovich*, *Calmetich*, *Covacich*, *Covacevich*, *Duca* i përmendur edhe si *Cioba*, *Duca*, *Giuca*, *Jovi*, *Gelencovich*, *Kraste*, *Marsija*, *Marsani*, *Nica*, *Nicagi*, *Petani*, *Pincich*, *Pezzi*, *Scopelja*, *Sestani*, *Smirn*, *Jochich*, *Vuca* (*Vukich*), *Vladagni*, *Zancovich*.⁸⁸ Siç u pa edhe më sipër, emrat e këtyre shqiptarëve janë shkruar në versionet italisht apo sllavisht ngaqë, sipas Tallocit, shqiptarët gjatë kësaj periudhe ashtu si edhe familjet çobane romune nuk kishin emra familjarë.⁸⁹

Për sa i përket itinerarit, ai pothuaj ishte i njëjtë për të gjitha grupet që përmendëm më sipër. Përpara se të mbërrinin në Kroacinë e sotme dhe të vendoseshin në Zarë, këta shqiptarë qëndruan për një kohë të shkurtër nëpër disa lokalitete të ndryshme, si Kaštel Lastva e Kaštel Novi, pra në Petrovac dhe në Herceg Novin e sotëm, dhe vazhdonin më tej deri në Zarë me anije. Disa qëndruan në Bashka Voda (Baška Vod) dhe në Çovi (Čiovo), jo shumë larg Splitit.

Pas këtyre tri valëve kryesore pati edhe disa valë të tjera, më të vogla emigracioni, gjë që shihet edhe nga shpërndarja e mbiemrave. Autoritetet u munduan që kolonët të integroheshin në mënyra të ndryshme. Shpërnguljet, siç e përmendëm edhe më sipër, u miratuan dhe u mbështetën nga administrata e Republikës së Venedikut me synimin për të ringjallur pjesët e shkretuara të Dalmacisë, veçanërisht pjesën e brendshme të qytetit të Zarës.

⁸⁷ Thallòczy, "Die albanische Diaspora", 327.

⁸⁸ Lista është nxjerrë nga: po aty, 328-329.

⁸⁹ Po aty, 329.

Për sa i përket numrit të saktë të këtyre refugjatëve, edhe pse ka lista të ndryshme nuk mund të përcaktohet një shifër e përgjithshme e

Fig. 2: Kisha e Arbanasit me shtëpinë e famullitarit
(Foto. E. Malaj, dhjetor 2023)

përpiktë, pasi të dhënat janë të pasakta. Dy komunitetet shqiptare, pra Borgo Erizzo dhe Zemoniko, edhe pse jo shumë larg njëra-tjetrës patën histori të ndryshme. Sipas Tallocit, Zemoniko me kalimin e kohës do të përzihej me elementin kroat dhe dalëngadalë e humbi identitetin e vet shqiptar

dhe gjuhën shqipe, dhe sot aty askush nuk flet më shqip.⁹⁰ Megjithatë, nëse do t'i hidhnim një sy faqes zyrtare të kësaj komune, konstatojmë se aty banojnë 20 shqiptarë, të cilët përbëjnë 1% të popullsisë së komunës.⁹¹ Përveç këtyre komuniteteve ka pasur edhe një komunitet tjetër, më të vogël në Ploçe (Ploče), i cili ashtu si ai i Zemonikos u kroatizua krejtësisht në mesin e shek. XIX dhe ka ruajtur vetëm ndonjë gjurmë në patronimi apo në mikrotoponimi.⁹²

Borgo Erizzo e ruajti karakterin e vet shqiptar dhe sot e kësaj dite aty ende flitet shqip. Një ndër arsyet e ruajtjes së identitetit ishte edhe lejimi i martesave që nga kushërinia e tretë, të cilën e lejoi argjipeshkvi Zmajeviq. Ky ligj kishtar i lejonte shqiptarët që të martoheshin ndërmjet tyre, edhe pse kishin lidhje farefisnore. Disa vjet pas ardhjes së tyre filloi të ndërtohej për ta edhe një kishë dhe më vonë afër saj u ndërtua edhe shtëpia e famullitarit. Edhe kisha në gjuhën shqipe duhet të ketë luajtur një rol vendimtar në ruajtjen e gjuhës dhe të identitetit. Komuniteti i Borgo Erizzo-s nga 56 shqiptarë të sapoardhur që kishte në vitin 1726 u

⁹⁰ Po aty, 327.

⁹¹ *Općina Zemunik: Demografski podaci.* URL: <https://www.zemunik.hr/op%C4%87ina-zemunik/demografski-podaci> (shikuar më 24.11.2023).

⁹² August Kovačec, "Arbanasi-Albanisch", në *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Herausgegeben, v. M. Okuka (Klagenfurt: Wieser, 2002), 67.

rrit nga viti në vit dhe për kohë të ndryshme mund të jepen shifra⁹³ të ndryshme:

- Viti 1756 – 409 persona;
- Viti 1853 – 900 persona;
- Viti 1880 – 2000 persona;
- Viti 1900 – 2600 persona.

Sipas të dhënave të listës lokale dalmatine, që është bërë nga austro-hungarezët në vitin 1908, Borgo Erizzo përbëhej nga 384 shtëpi. Nga këto, për sa i përket identitetit fetar, 2 573 frymë ishin katolike romanë, 13 frymë ishin grekë-ortodoksë dhe 2 të besimeve të tjera, kurse për sa i përket identitetit etnik 2 415 janë të regjistruar si kroatë, 117 si italianë, 13 si gjermanë dhe nacionalitete të tjera 23 persona.⁹⁴ Te kroatët janë të përfshirë edhe shqiptarët e Borgo Erizzo-s, sepse nga ana juridike dhe politike ata njihen si kroatë dhe statistika e mësipërme nuk është e ndërtuar mbi bazën e gjuhës amtare. Pra mund të themi, se pjesa më e madhe e atyre që në statistikë jepen si kroatë kishin si gjuhë amtare të tyre shqipen.⁹⁵ Disa vjet më pas në Borgo Erizzo jetonin rreth 3 194 banorë, por siç e pamë edhe nga shifrat e mësipërme jo të gjithë ishin shqiptarë.

Përmbledhje

Në artikullin e mësipërm u trajtuan çështje të historisë së krijimit të kolonisë shqiptare të Borgo Ericos (Borgo Erizzo) në Zarë (Zadar, Kroaci). Pavarësisht se në literaturën e huaj, sidomos në atë në gjuhën kroate, por edhe në gjuhën italiane e gjermane, tashmë ka të dhëna për komunitetin e arbëreshëve të Zarës, në literaturën historike është shkruar pothuajse shumë pak për ta dhe ky artikull synon ta mbulojë këtë boshllëk. Në pjesën e parë paraqitëm të dhëna mbi rrethanat politiko-shoqërore që ekzistonin në Shqipëri gjatë fundit të shek. XVII dhe fillimit të shek. XVIII, periudhë kohore që përkon me kohën e ikjes së shqiptarëve nga disa krahina të caktuara që ishin fshatra me popullsi katolike në Krajë (kryesisht në Shestan) dhe vendosjen e tyre përfundimisht në Zarë të Kroacisë, duke kaluar fillimisht nëpër Kotorr dhe stacione të tjera të *Albania Veneta* (sot në Mal të Zi).

⁹³ Shifrat e mësipërme janë marrë nga: Thallöczy, “Die albanische Diaspora”, 328.

⁹⁴ Po aty.

⁹⁵ Po aty.

Krahinave nga e kishin origjinën arbëreshët e Zarës, pra famullitë e Shestanit dhe të Briskut dhe famullitë e dioqezës së Shkodrës, u kushtuam në pjesën e parë një vëmendje të veçantë duke dhënë shkaqet që i bënë shqiptarët e atyre zonave të braktisnin trojet e tyre të origjinës.

Në pjesën e dytë të artikullit u morëm me valët e ikjeve të atyre grupeve të shqiptarëve, të cilët më vonë krijuan kolonitë e arbëreshëve të Zarës dhe dhamë disa të dhëna edhe mbi fatet e tyre të mëtejshme dhe familjet e tyre. Në lidhje me ndikimin dhe aktivitetin e madh që pati argjipeshkvi i Zarës në atë kohë Vinçens Zmajeviq në procesin e kësaj shpërnguljeje, në pritjen dhe në sistemimin e këtyre shqiptarëve në Zarë, do të flitet në një artikull tjetër që është tashmë në proces përgatitjeje, sepse kontributi i këtij argjipeshkvi në krijimin e kolonisë së arbëreshëve është i rëndësishëm së veçantë dhe kërkon një vëmendje të veçantë.

Fig. 3: Kisha e Arbanasit. Në pikturën murale paraqitet ardhja e shqiptarëve dhe pritja që Zmajeviq u bëri atyre në Zarë (Foto: E. Malaj, dhjetor 2023)

Bibliografi:

Arkiva:

Hrvatski Državni Arhiv u Zadru (HR-DAZD)
HR-DAZD, Fondi 1 (HR-DAZD-1)

- Proveditori Generali. Nr. 20: Giovanni Antonio Zen (1655-1656). Vol. II
Proveditori Generali. Nr. 93: Nicolo Erizzo II (1723-1726), Vol. I
Proveditori Generali. Nr. 97: Pietro Vendramin, Vol. I (1726-1729)
Proveditori Generali. Nr. 98: Pietro Vendramin, Vol. II (1726-1729)
Proveditori Generali. Nr. 106: Zorzi Grimani (1732-1735), Vol. I
Proveditori Generali. Nr. 212: Angelo Diedo (1790-1792), Vol. IV

Botime dokumentare:

Dokumente të shekujve XVI-XVII për historinë e Shqipërisë, vëll. IV (1675-1699). Përgatitur nga Injac Zamputi dhe Selami Pulaha. Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë. Tiranë: 1990.

I "Documenti turchi" dell' Archivio di Stato di Venezia. Inventario della miscellanea a cura di Maria ia Pedani Fabris con l'edizione dei registi di Alessio Bombaci. Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, Ufficio Centrale per i Beni Archivistici, 1994.

Literaturë historiografike:

Bartl, Peter / Injac Zamputi. *Vincenzo Zmajevich, Relacion i gjendjes së Shqipërisë e Serbisë / Relazione dello stato d'Albania e Serbia (1702-1703)*, Albert Ramaj (ed.). Prishtinë/St. Gallen: Faik Konica/ Albanisches Institut, 2022.

Bartl, Peter. *Quellen und Materialien zur albanischen Geschichte im 17. und 18. Jahrhundert*. Herausgegeben und bearbeitet von Peter Bartl. I. Wiesbaden: Harrovitz, 1975.

Bertoš, Slaven. "La peste in Istria nel medioevo e nel Eta Moderna (Il contesto Europeo delle epidemie)". *Acti*, Vol. XXXVII (2007).

Candiani, Guido. "Sanità e controllo mercantile alle Bocche di Cattaro: il lazzeretto di Castelnuovo 1700-1797". Në *Mediterranea - ricerche storiche*. Anno XVII (Aprile 2020), Nr. 48.

Coli, Evaristo. *Kallmeti. Fakte dhe gojëdhëna*. Tiranë: Botime Albania, 2014.

Erber, Tulio. *La colonia Albanese di Borgo Erizzo presso Zara*. Cenni Storici. Raccolti dai documenti dell' I. R. Archivio Luogotenenziale. Dubrovnik: Tiskarница Joza Flori, 1883.

Kovačec, August. "Arbanasi-Albanisch". Në *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Herausgegeben, v. M. Okuka, Klagenfurt: Wieser, 2002.

Schiavuzzi, Bernardo. "Cenni Storici sulla Etnografia dell'Istria", në *Acti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*. Vol. XX (1-2) 21 (1904).

Thallöczy, Ludwig. "Die albanische Diaspora", në *Illyrisch-Albanische Forschungen*. Unter Mitwirkung von Professor Dr. Konstantin

Jireček [und andere], Zusammengestellt von Dr. Ludwig von Thallóczy. I. Band. Mit einer Landkarte. München/Leipzig: Duncker und Humblot, 1916.

Ukgjini, Nikë. *Kisha Katolike në trevat shqiptare (Nga shek. XI deri më sot)*. Tiranë: Qendra Botuese Shoqata e Jezuitëve, 2016.

Zefiq, Frrok. *Shqiptarët kelmendas në Hrtkovc e Nikinc (1730-1997)*. Zagreb: Zajednica Albanaci u Republici Hrbatskoj, 1998.

Botime elektronike, Website:

Targhetta, Renata. "ERIZZO, Nicolò". Në *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 43 (1993), tek:

https://www.treccani.it/enciclopedia/nicolo-erizzo_res-bd184c89-87ec-11dc-8e9d-0016357eee51_%28Dizionario-Biografico%29/ (shikuar më 24.11.2023).

Općina Zemunik: Demografski podaci. URL:

<https://www.zemunik.hr/op%C4%87ina-zemunik/demografski-podaci> (shikuar më 24.11.2023).

EDMOND MALAJ

Institute of History / Academy of Sciences of Albania
edmond.malaj@asa.edu.al

S u m m a r y

THE POLITICAL-SOCIAL CIRCUMSTANCES OF THE MIGRATION OF ALBANIANS TO ZADAR AND THE CREATION OF THE BORGO ERIZZO COLONY

In this Article we have dialed with the history of the creation of the Albanian colony of Borgo Erizzo in Zadar, Croatia). Despite the fact that in foreign literature, especially in the Croatian language, but also in the Italian and German languages, there are already data about the Arbanasi-Community of Zara, almost very little has been written about it in the Albanian historical literature, and this article aims to cover this void. In the first part, we provided data on the social political circumstances that existed in Albania during the late 17th and early 18th centuries, a period that coincides with the time when Albanians fled from certain provinces that were villages with a Catholic population (mainly in Shestan) and their eventual settlement in Zadar, Croatia. This Albanians first passed through Kotor and other stations of Albania Veneta (in today Montenegro). In the first part, we paid special attention to the provinces from which the Albanians (Arbanasi) of Zadar originated. That is, the parishes of Shestan and Brisk and the parishes of the Diocese of Shkodra. We

gave the reasons that made the Albanians of those areas leave their lands of origin.

The second part of the article dealt with the waves of escape of those groups, who later created the Arbëreshëvi colonies of Zara, and gave some data on their further fates and their families. Regarding the great influence and activity that the Archbishop of Zara had at that time, Vinçens Zmajevic, in the process of this migration, in the reception and in the settlement of these Albanians in Zara, it will be discussed in another article that is already in the process of preparation, because the contribution of this archbishop in the creation of the Arbëresh colony is of special importance and requires special attention.